

Guuske Ledoux
&
Maarten Klop

**EEN LANGE WEG NAAR BLIJVENDE
VERANDERINGEN OP
ORGANISATORISCH EN
PEDAGOGISCH-DIDACTISCH GEBIED**

BOVO- projecten

25

Guuske Ledoux en Maarten Klop zijn respectievelijk als begeleidster en als hoofd van een basisschool en projectleider betrokken bij het BOVO-project Zaanstad.

Ze beschrijven een lessenserie, die is opgezet om de emotionele kant van de overstap naar voren te halen.

Daarnaast geven zij ook een voorbeeld van een concreet project, bedoeld om de leerkrachten van zowel BO- als VO-scholen kennis te laten maken met verschillende werkvormen.

Voorgeschiedenis

In de gemeente Zaanstad proberen we al een poos de drempel tussen BO en VO te verlagen. Aan het eind van de jaren zestig was er al een gemeentelijke werkgroep met vertegenwoordigers uit kleuter-, lager en voortgezet onderwijs, die initiatieven ontplooiden om de breuken tussen die drie schoolsoorten te dichten. Hoewel in die werkgroep vanaf het begin veel gediscussieerd werd over de emotionele aspecten van de overgang lager onderwijs/voortgezet onderwijs, waren het op een gegeven moment toch de knelpunten in de leerstofaansluiting die als eerste werden aangepakt. De veronderstelling daarbij was dat door verbetering van de leerstofaansluiting de aansluiting in zijn geheel zou verbeteren. Die veronderstelling bleek niet uit te komen. Integendeel, toen de werkgroepen die waren ingesteld om 'minimumprogramma's' te maken voor het lager onderwijs (voor de vakken taal, reke-

nen, aardrijkskunde, geschiedenis en biologie) met hun eindprodukten kwamen, bleken die bij de scholen veel kritiek en weerstanden op te roepen. Kritiek enerzijds op de inhoud van de programma's, met name op de willekeurigheid van de keuzes voor bepaalde leerstofonderdelen (vooral bij de zaakvakken) en op bijvoorbeeld de omvang van het onderdeel grammatica in het taalprogramma. Kritiek anderzijds op de eenzijdigheid: vooral lagere scholen vonden dat de leerstof teveel centraal werd gesteld en dat pedagogisch-didactische aspecten werden verwaarloosd. Het bleek dat er geen overeenstemming bereikt kon worden in het Zaanse openbaar onderwijs over het belang en de inhoud van 'minimumeisen' voor het lager onderwijs. De voorstellen, waar toch veel tijd en energie in was gestoken, verdwenen in een la en verder gebeurde er eigenlijk niets mee. Door de opgelopen frustraties, het gebrek aan tijd en structuur kwamen er geen verdere activiteiten.

Toen zich daarna de gelegenheid voordeed om een BOVO-project aan te vragen, was er meteen een groep onderwijzensmen die hierin de mogelijkheid zag om de inmiddels opgebouwde contacten te behouden en op een meer fundamentele en gestructureerde manier aan de aansluitingsproblemen te werken. Het project werd aangevraagd en toegewezen.

Uitgangspunten van het Zaanse BOVO-project

Breedte-project

In Zaanstad hebben we ervoor gekozen met het hele openbaar onderwijs deel te nemen. Het voordeel is dat de resultaten makkelijker en sneller algemeen kunnen worden toegepast en ingevoerd, en in tweede instantie tot gemeentelijk beleid kunnen worden gemaakt. Een nadeel is natuurlijk dat onderwijskundige veranderingen binnen de

basisscholen en 12 scholen voor voortgezet onderwijs in vier jaar (de duur van het project) grootscheepse en ingrijpende vernieuwingen te realiseren. Een ander nadeel is dat het moeilijk is alle scholen in gelijke mate bij de projectactiviteiten te betrekken en betrokken te houden. Toch vonden we de voordelen van de 'breedtestrategie' groter dan de nadelen.

Open doelstelling

Eén ding was duidelijk: vooraf vastgestelde, strak omlijnde doelstellingen waren niet haalbaar. Die zouden alleen maar leiden tot discussies die het project al vóór de start zouden doen stranden. Uiteindelijk konden alle scholen zich vinden in de volgende uitgangspunten:

— We beginnen met open doelstellingen. Werkgroepen gaan knelpunten inventariseren in gesprekken met de scholen, en daaruit wordt een

De overstap als breekpunt.

afzonderlijke scholen en in de klassen alleen maar in bescheiden mate tot stand gebracht kunnen worden. Het is immers niet mogelijk met 40

prioriteitenlijst opgesteld met onderwerpen die voor uitwerking in aanmerking komen.

— Ontwikkelingen, en later resultaten, die voor

een meerderheid van de scholen aanvaardbaar zijn, moeten algemeen beleid worden. Daarmee kan vrijblijvendheid worden voorkomen.

— In de loop van het project zullen de doelstellingen, op grond van de tot dan toe opgedane ervaringen, steeds duidelijker geformuleerd moeten worden. Per jaar moeten de scholen zich hierover uitspreken.

Op dit moment, na twee-en-een-half jaar project, zijn de thema's grotendeels vastgelegd in concreet geformuleerde doelstellingen, uitgangspunten en strategieën. De ervaring heeft geleerd, dat deze doelstellingen nu nauwelijks meer bijgesteld of veranderd hoeven te worden. De scholen hebben de uitgangspunten en plannen, die eerst in de werkgroepen zijn opgesteld en besproken met de achterban, bij grote meerderheid aanvaard.

We hebben dus gemerkt dat het 'open' aan de slag gaan en al doende komen tot een nadere precisering van wat je eigenlijk wilt bereiken, heel vruchtbaar heeft gewerkt.

Werkgroepen als basis

Om het grote aantal scholen in een enigszins overzichtelijke structuur te kunnen laten functioneren zijn in Zaanstad regionale werkgroepen gevormd. Die bestaan uit vertegenwoordigers van scholen uit een regio. Elke werkgroep bestaat uit mensen uit het basis- en het voortgezet onderwijs, en wordt geleid door een duo coördinatoren, waarvan er ook één uit het basisonderwijs en één uit het voortgezet onderwijs afkomstig is. De werkgroepsleden dragen een eigen verantwoordelijkheid naar hun achterban toe (schoolteam en ouders). In de werkgroepen vindt de feitelijke uitwerking plaats. Daar worden in eerste instantie de voorstellen geboren, de keuzes gemaakt, de plannen uitgewerkt. De werkgroepen worden ondersteund door de projectleiding en een begeleider, die ook moeten zorgen voor de onderlinge afstemming.

Thema's keuze

De werkgroepen zijn bij de start van het project (augustus 1980) begonnen met het inventariseren van knelpunten. Daaruit zijn in overleg met de achterban een aantal thema's gekozen voor verdere uitwerking. Die eerste thema's waren:

- de problematiek van de schoolkeuze, de toelating en de rapportage
- differentiatie en didactische werkvormen
- voorbereiding van basisschoolleerlingen op

hun overstap naar het voortgezet onderwijs en hun opvang in het voortgezet onderwijs

— leerstofafspraken.

(Deze laatste keuze wekt wellicht verbazing, na de voorafgaande schets van de ervaringen op het gebied van de leerstofaansluiting. Ondanks die ervaringen bleek echter toch de leerstof weer als knelpunt te worden aangedragen. Na uitvoerige discussie is besloten dat leerstofafspraken een minder belangrijke rol krijgen in het BOVO-project, en dat alleen wordt getracht om een aantal afspraken te maken op het gebied van uitleg, notatie en terminologie.)

— beoordelingssystemen

— studiebegeleiding

— begeleiding van emotionele aspecten van de overstap BO-VO

— vormingsaanbod (met name aansluiting in de expressievakken).

Enkele van deze thema's zullen we hierna verder uitwerken. We hebben daarin een keuze moeten maken, en hebben ons daarbij laten leiden door enerzijds de ontwikkelingen in het project en anderzijds door de relevantie van de onderwerpen voor leerkrachten moedertaal.

Twee soorten activiteiten

Aanvankelijk werden de thema's in het project betrekkelijk los van elkaar uitgewerkt. Gaandeweg kwam er structuur in. Een deel van de producten en plannen wordt ingepast in een breed opgezet geheel van maatregelen die *de voorbereiding in het basisonderwijs en de opvang in het voortgezet onderwijs* moeten verbeteren en meer uniform moeten maken. Een ander deel van de activiteiten is gericht op *daadwerkelijke verandering van de lessen*, en heeft tot doel de leerkrachten andere en nieuwe ervaringen te laten opdoen. Dat is eigenlijk het moeilijkste maar tegelijk ook zeer essentiële deel van het project.

We zullen beide soorten activiteiten proberen kort te beschrijven, en we besteden daarbij wat extra aandacht aan die onderdelen die relevant zijn voor moedertaalonderwijs.

Voorbereiding en opvang

In Zaanstad wordt op dit moment geprobeerd om een aantal stappen te ontwikkelen die samen een heel programma van voorbereiding en opvang vormen. Voor een groot gedeelte bestaat dit programma uit een structurering en verbetering van

activiteiten die eigenlijk al plaatsvonden, zoals de voorlichting aan leerlingen en ouders, de procedure rond de aanmelding voor en toelating tot het voortgezet onderwijs, de kennismakingsactiviteiten voor de nieuwe brugklasleerlingen. Voor een ander deel bevat het programma nieuwe onderdelen. Twee daarvan zullen we hier kort toelichten.

1 De rapportageprocedure

In de periode mei-september van elk schooljaar vinden rapportagegesprekken plaats tussen de zesde klas-leerkrachten van het basisonderwijs en de brugklasmentoren van het voortgezet onderwijs. Daarvóór hebben de basisschoolleerkrachten met de ouders en de leerling besproken welke gegevens, vooral die van persoonlijke aard, zullen worden doorgegeven aan de vervolgschool. Dit gebeurt aan de hand van een rapportageformulier, waarop een aantal aandachtspunten staan over persoonlijke gegevens. Tevens bevat dit formulier een soort scoringslijst waarop aangetekend kan worden welke leerstofonderdelen op het gebied van taal (met name grammatica en spelling) en rekenen in het basisonderwijs zijn behandeld, respectievelijk door de betreffende leerlingen worden beheerst. In die rapportageprocedure hanteren we in Zaanstad een aantal zeer bewust gekozen uitgangspunten:

- *de rapportage mag niet gebruikt worden voor selectiedoeleinden*

Daarom vindt de informatie-overdracht naar het voortgezet onderwijs pas plaats nadat de kinderen zijn aangemeld en toegelaten.

- *de rapportage vindt plaats via een mondeling contact*

De gedachte hierachter is dat via een gesprek zorgvuldiger en genuanceerder informatie wordt overgedragen dan via een pak formulieren.

- *de leerstofgegevens worden zoveel mogelijk beperkt*

Dit gebeurt enerzijds omdat we aan de leerstofaansluiting in Zaanstad geen prioriteit hebben toegekend, anderzijds omdat de ervaring leert dat de VO-scholen (nog) niet al te uitvoerig en systematisch gebruik maken van de gerapporteerde leerstofgegevens (uitgezonderd de lbo-scholen).

- *de rapportage die op schrift gesteld wordt is voor leerlingen en ouders toegankelijk en is in principe hun eigendom.*

De ervaringen met deze procedure zijn tot nu toe in hoofdzaak positief. Vooral het persoonlijk

contact tussen de zesde klas leerkrachten en de brugklasmentoren blijkt gunstig te werken, zowel voor de informatieoverdracht over de leerlingen als voor uitwisseling van gedachten over schoolaangelegenheden.

Een knelpunt is voorlopig nog de mate waarin de scholen voor voortgezet onderwijs de verkregen gegevens ook daadwerkelijk gebruiken bij de begeleiding van de brugklasleerlingen. Voor de persoonlijke gegevens ligt dit niet zo moeilijk. Maar het gebruik van de leerstofgegevens is niet alleen afhankelijk van een goede verspreiding (van de mentor naar de vakleerkrachten), maar ook en vooral van de bereidheid van de verschillende vakleerkrachten om hun lessen te laten aansluiten bij het gerapporteerde. Vooral op mavo- en havo/vwo-niveau bestaan er nog twijfels over de noodzaak hiervan, en dus ook over het nut van het rapporteren van leerstofgegevens. In het BOVO-project proberen we in de nog resterende tijd verder te werken aan de voorwaarden waaronder ook de mavo- en havo/vwo-scholen de rapportagegegevens echt kunnen (gaan) gebruiken. Eén van de (goed ontvangen) bijdragen daaraan is het beschikbaar stellen van een rekenboekje voor (avo)brugklasleerlingen, waarmee hiaten in de rekenvaardigheid van leerlingen kunnen worden opgespoord en via oefeningen (weer) op peil kunnen worden gebracht of gehouden.

2 De lessen voorbereiding op het voortgezet onderwijs

Aan het eind van de zesde klas wordt een aantal lesuren besteed aan het bespreekbaar maken van de verwachtingen van de leerlingen over het voortgezet onderwijs, inclusief de daarbij horende gevoelens en emoties. In die lessen wordt gebruik gemaakt van een aantal 'taalvormen' die tot doel hebben de leerlingen te helpen bij het onder woorden brengen en verwerken van hun gedachten en gevoelens over de op handen zijnde veranderingen.

Voor deze lessen (die nog niet zijn uitgetoetst) is een opzet gemaakt, die er als volgt uitziet:

- in les 1 gaan de leerlingen individueel aan de hand van enkele vragen de verwachtingen opschrijven die zij hebben van (de overgang naar) het voortgezet onderwijs. Hierna wordt een klasgesprek gehouden, waarin de verschillende verwachtingen worden geïnventariseerd en in categorieën ondergebracht.
- in les 2 gaan de leerlingen in groepjes die eigen ver-

wachtingen vergelijken met gegevens die al bekend zijn over verwachtingen en ervaringen van leerlingen met de overgang BO-VO. Die gegevens moeten de leerlingen halen uit verschillende informatiebronnen:

- * een gedeelte van een dagboek van een brugklasleerling (ontleend aan een werkelijk dagboekverslag van een brugklasleerling van een school uit de regio)
- * een cassettebandje met interviews met enkele brugklasleerlingen van een havo/vwo-school
- * een leestekst over 'de eerste schooldag'
- * een blad met kernzinnen, die mogelijke reacties van leerlingen op veranderingen t.g.v. de overstap BO-VO laten zien. Een voorbeeld daarvan is:

Op mijn nieuwe school wissel ik ieder lesuur van lokaal en leerkracht. Dat lijkt mij wel prettig.

Op mijn nieuwe school wissel ik ieder lesuur van lokaal en leerkracht. Dat lijkt mij erg vervelend.

Op mijn nieuwe school wissel ik ieder lesuur van lokaal en leerkracht. Dat maakt mij niets uit.

Het is de bedoeling dat de onderwerpen die uit deze vergelijking van enerzijds eigen verwachtingen en anderzijds ervaringen van anderen (werkelijk of fictief) als belangrijk naar voren komen in de volgende lessen verder worden uitgewerkt. Op grond van al bekende ervaringen kan verwacht worden dat tot deze onderwerpen in elk geval zullen behoren: het verlies van vrienden en het krijgen van cijfers en huiswerk. Voor die onderwerpen zijn dan ook alvast een aantal suggesties gemaakt. Gereed zijn nu:

- een les 3 over het verlies van de vrienden uit de basisschool en het krijgen van nieuwe vrienden in het voortgezet onderwijs. Voor deze les kan gebruik worden gemaakt van twee series foto's. De eerste serie toont een aantal situaties in een basisschool waarin groepjes leerlingen samenwerken. De tweede serie bestaat uit vier foto's waarop in alle gevallen één leerling voorkomt die ook in de eerste serie foto's aanwezig is. Die leerling werkt op de ene foto samen met een aantal andere, onbekende leerlingen in het voortgezet onderwijs. Op een andere foto bevindt hij zich in dezelfde groep uit de basisschool, maar nu met zijn allen in het voortgezet onderwijs. Op weer een andere foto werkt hij met oude én nieuwe klasgenoten samen en op weer een andere foto zit hij alleen in een bank, net als de andere, verder onbekende klasgenoten.

Over deze fotoserie wordt in groepjes gepraat, met behulp van vragen. De groepjes doen verslag aan elkaar, en daarop volgt een klasgesprek over welke situatie de leerlingen het meest wenselijk lijkt en of en hoe die bereikt zou kunnen worden.

- in les 4 en 5 worden de onderwerpen huiswerk en (cijfer)beoordeling aan de orde gesteld. De leerlingen krijgen na een korte uitleg huiswerk op voor drie opeenvolgende dagen, en voor twee vakken: wiskunde en Engels. Dat huiswerk moet gemaakt worden, en elke dag wordt kort besproken hoe het gegaan is. Als alles af is, maken de leerlingen een verslag over wat ze gedaan hebben en wat ze ervan vonden. Vervol-

gens krijgen ze een toets Engels. Die wordt door de leerkracht nagekeken, in die zin dat de fouten worden aangestreept. De leerlingen moeten dan zelf, in groepjes, bepalen hoe ze de hoeveelheid fouten zouden waarderen in cijfers. Ook de leerkracht doet dat voor zichzelf. In een nagesprek worden vervolgens de verschillende normen vergeleken en besproken.

De bedoeling van deze activiteiten rondom huiswerk en cijfers is niet, of niet in de eerste plaats, om leerlingen te laten wennen aan huiswerk of cijfers. Daarvoor gaat het om een te geïsoleerd moment. Het gaat erom de leerlingen een eerste ervaring op te laten doen met de verschijnselen huiswerk en cijfers, en in tweede instantie om ze enig inzicht te bieden in de plaats en de waarde van deze zaken in het voortgezet onderwijs.

Afzonderlijke onderdelen van deze lessenserie zijn hier en daar al wel uitgetoetst. Dat levert als voornaamste reactie op dat er erg veel belangstelling is voor het onderwerp 'overgang BO-VO' bij de zesde klasleerlingen. Tot nu toe beperkte de voorbereiding van leerlingen op de overstap naar het voortgezet onderwijs zich tot activiteiten in de sfeer van de voorlichting over en oriëntatie op de schoolkeuze. Met deze lessenreeks hopen we ook de emotionele kant van de overstap naar voren te kunnen halen. Dat die kant een belangrijke rol speelt in de beleavingswereld van zesde klasleerlingen zullen vele leerkrachten en ouders kunnen bevestigen.

Veranderingen binnen de klas

Veel moeilijker ligt het met veranderingen op pedagogisch-didactisch gebied, want die vragen een veel ingrijpendere vernieuwings- en veranderingsbereidheid, niet alleen van scholen, maar vooral van individuele leerkrachten.

In Zaanstad hebben we geprobeerd zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs te bewerkstelligen dat er een grotere variatie aan didactische werkvormen zou worden gehanteerd. Op de ervaringen op dit gebied willen we nu wat nader ingaan.

Didactische werkvormen

Vanaf het begin is het uitgangspunt geweest dat didactische werkvormen geen geïsoleerde 'trucjes' mogen zijn, maar gezien moeten worden in het licht van wat je wilt met je lesinhoud. Een probleem was toen al direct dat het moeilijk was een inbreuk te maken op bestaande lesinhouden, vooral in het VO. In het project hebben we in eerste instantie voor verschillende strategieën gekozen: de ene werkgroep nam een onderwerp dat

zich goed leent voor een verbinding met veel verschillende en belangrijk gevonden werkvormen (het onderwerp 'energie'), de andere groep ging een bestaand onderdeel uit het aardrijkskunde-programma van de brugklas ('weer en klimaat') op een niet-traditionele manier vorm geven. Hierdoor hoopten we te bereiken dat voorstellen voor een verandering van de lessen eerder geaccepteerd zouden worden. Immers, het veelgehoorde argument tégen dergelijke veranderingen, namelijk dat er geen tijd is voor 'leuke dingen' omdat het programma moet worden afgewerkt, kan dan niet meer gebruikt worden.

In het onderstaande laten we bij wijze van voorbeeld zien hoe dit is uitgewerkt in het project 'Weer en klimaat'.

De (inhoudelijke) hoofddoelstelling van dit project is de leerlingen te laten inzien dat er een relatie bestaat tussen weer en klimaat en de leef-/woon/werkomstandigheden van de mens. In deze doelstelling is geprobeerd de gebruikelijke inhoud van het aardrijkskunde-onderwijs in basisscholen (nadruk op 'hoe mensen leven en wonen') en in scholen voor voortgezet onderwijs (weer en klimaat is een onderdeel dat in heel veel brugklassen wordt behandeld) met elkaar te verbinden.

Uitgaande van het principe van zelfstandig werken en actief leren, zijn de leeronderdelen zo gekozen dat de leerlingen, nadat ze een aantal feiten en begrippen aangereikt hebben gekregen, zelf relaties moeten leggen tussen de leefomstandigheden van de mens en verschillende aspecten van weers- en klimatologische omstandigheden. De lessen zijn gegroepeerd rond drie, aan het brugklasprogramma ontleende onderdelen:

- weers elementen
- weer en klimaat
- weer, klimaat, wonen, werken.

Per onderdeel volgt hieronder een korte beschrijving (de kopjes geven de fasen uit het didactisch model aan).

1 Weers elementen

Motivatie

De leerlingen luisteren naar een bandopname van Jan Pelleboer. Schriftelijk leggen zij in eigen woorden vast wat ze gehoord hebben.

Introductie

Daarop volgt een klasgesprek (discussie) over de vraag welke onderdelen van het verhaal van Jan Pelleboer wel en welke onderdelen niet met het weer te maken had-

den. Door middel van steekwoorden en een rubriceeroefening worden de meningen vastgelegd.

Instructie

- * De leerkracht definieert de weers elementen vanuit de gemaakte rubriceeroefening. De leerlingen schrijven de weers elementen in hun werkboek op. Bovendien wordt beschreven hoe je deze kunt vaststellen ('meten').
- * Gedurende een periode van vijf dagen gaan de kinderen in groepjes dagelijks metingen verrichten. Zo worden de temperatuur, de neerslag, de windkracht en de windrichting opgemeten. De temperatuur wordt vastgelegd in een lijngrafiek, de neerslag in een staafgrafiek en de windkracht en windrichting in een roosgrafiek.

Verwerking

Aan de hand van vragen en opdrachten 'oefenen' de leerlingen vervolgens met het invullen, aflezen en interpreteren van de grafieken. Ook krijgen zij de opdracht om uit een weerbericht de drie weers elementen te halen, daaraan de voorspelling van het KNMI te verbinden en te controleren in hoeverre deze voorspelling is uitgekomen.

2 Weer en klimaat

Motivatie

De leerlingen kijken naar de film 'Het KNMI in de weer'. In deze film wordt veel aandacht besteed aan het 'meten' van de weers elementen. Ook biedt de film de mogelijkheid nader in te gaan op de verschillen tussen de begrippen 'weer' en 'klimaat', en dat is een goede inleiding op het nieuwe onderwerp.

Introductie

Aan de hand van een klasgesprek over de film geeft de leerkracht een (voorlopig) onderscheid aan tussen de begrippen 'weer' en 'klimaat'.

Op grond van dit onderscheid gaan de leerlingen twee aan twee een rubriceeroefening maken, waarbij zij zinnen moeten categoriseren met behulp van deze begrippen. Enkele voorbeelden van deze zinnen zijn:

- In Nederland regent het vaak (klimaat)
- 'Morgen strenge vorst', zegt het KNMI (weer)
- In Arabië zijn de huizen wit, hebben kleine ramen en dikke muren (klimaat)
- 'Aan mijn reumatiek voel ik, dat het gaat regenen' zegt Opa (weer).

Over de resultaten wordt een klasgesprek gehouden, waarbij vooral gelet wordt op de indelingscriteria die de leerlingen gehanteerd hebben.

Instructie

De leerkracht geeft nu de formele definities van 'weer' en 'klimaat', en zij/hij introduceert het onderscheid poolklimaat — gematigd klimaat — tropisch klimaat. Vervolgens worden klassikaal een aantal dia's vertoond, waarbij de leerlingen moeten vaststellen en noteren welke klimaatsoort zij menen te zien. Over de resultaten volgt wederom een klasgesprek.

Verwerking

- De leerlingen krijgen de opdracht zelfstandig een soortgelijke opdracht uit te voeren. Nu niet met dia's, maar met teksten. Het gaat om drie korte verhalen: 'Nukki', 'Noodweer' en 'De expeditie'. Aan de hand van de teksten en de daarin beschreven weer- en klimaatkenmerken moeten de leerlingen de verhalen indelen naar klimaatsoort. Hun keuze dienen zij te beargumenteren.
- In een tweede opdracht moeten de leerlingen vaststellen welke klimaatsoorten horen bij een aantal gegeven grafieken, waarin gemiddelde temperatuur en neerslag over een jaar zijn aangegeven. Ook hier moet de keuze worden beargumenteerd.
- Tot slot mogen de leerlingen uit een aantal opdrachtkaarten een vrije keuze maken. De opdrachten kunnen individueel en in groepjes worden uitgevoerd. Er kunnen verschillende accenten gelegd worden, bijvoorbeeld:
 - * opdrachten met een experimenteer karakter: leerlingen meten de temperatuur die na een vastgestelde tijd ontstaat onder twee lampen, die op gelijke hoogte zijn opgesteld. De ene lamp hangt recht boven de grond, de andere onder een hoek. De leerlingen noteren het gemeten temperatuurverschil en geven een verklaring. Ook wordt de relatie met de stand van de zon gelegd.
 - * opdrachten met een taalkarakter: zelf bedenken van een weerbericht, zelf maken van een verhaal dat zich in een bepaald klimaat afspeelt, enz.
 - * opdrachten met een expressie/handvaardigheidskarakter: maken van een tekening, een collage, enz.

3 Weer, klimaat, wonen, werken

In de slotles(sen) wordt het verband gelegd tussen weer- en klimaatskenmerken en leefomstandigheden van de mens.

Motivatie

De klas wordt in een aantal groepen verdeeld. Elke groep krijgt een kaart. Deze kaart maakt aannemelijk dat de groep in een bepaald gebied terecht komt waar een bepaald klimaat/weerstype heerst. De opdracht luidt dan: Welke tien voorwerpen zou je als groep meenemen, om zo goed mogelijk in dit klimaat te kunnen (over)leven.

Aan de hand van de resultaten volgt een klasgesprek. De leerkracht legt daarbij zoveel mogelijk het accent op de relatie: klimaat — leefomstandigheden — nuttige voorwerpen.

Introductie

De leerlingen krijgen aan aantal dia's te zien. In hun werkboek moeten zij noteren:

- 1 het klimaat waar de dia betrekking op heeft
- 2 bijzondere kenmerken van de huizen, de kleding, gebruiksvoorwerpen en werktuigen.

Ook hier gaat het weer om de relatie klimaat — leefomstandigheden.

Instructie

In een informatieve tekst worden nog eens puntsgewijs aangegeven:

- de definities van 'weer' en 'klimaat'
- de weers elementen
- de klimaatsoorten
- een aantal voorbeelden van de invloed van het klimaat op de leefomstandigheden van de mens. Aangegeven wordt hoe de mens actief probeert de weers elementen de baas te worden en te beheersen.

Verwerking

Aan de hand van de bovengenoemde samenvattende tekst moeten de leerlingen een serie vragen en opdrachten maken.

Het project wordt vervolgens afgesloten met een reeks keuze-activiteiten die (kunnen) leiden tot een soort tentoonstelling. In de vorm van een uitgewerkt leerlingenboek behoudt elke leerling een neerslag van het totale project.

Het project 'Weer en klimaat' is uitvoeriger dan in het bovenstaande kan worden aangegeven verantwoord in een handleiding voor leerkrachten. Met opzet is geprobeerd een sterk gestructureerd en gedetailleerd beschreven project te maken. Het uitgangspunt was en is dat leerkrachten en scholen zelfstandig (dat is: zonder begeleiding) het project moeten kunnen uitvoeren. En juist voor leerkrachten die niet gewend zijn om de werkvormen die in het project een rol spelen te gebruiken, is het belangrijk de keuze voor en organisatie van die werkvormen nauwkeurig weer te geven. Dat vergroot de kans op een succesvol verloop van het project en biedt bovendien houvast bij de evaluatie.

Ervaringen met de projecten

Zowel met het project 'Weer en klimaat' als met het project 'Energie' is inmiddels enige ervaring opgedaan. De leden van de werkgroepen die de projecten hebben gemaakt hebben de lessen eerst uitgeprobeerd of laten uitproberen op hun eigen scholen (zowel basis- als voortgezet onderwijs). Toen bleek al direct, dat discussiepunten die al aan de orde waren geweest voordat gekozen was voor het maken van en uitvoeren van projecten, weer terugkwamen. Die discussiepunten hadden betrekking op allerlei organisatorische problemen in het voortgezet onderwijs, zoals het gebrek aan geschikte ruimten, de belemmeringen van het rooster, en dergelijke. Maar tegenover die (reële) praktische problemen stonden ook positieve geluiden: de leerlingen hadden het leuk gevonden en waren gemotiveerd bezig geweest. Dat was

ook steeds het argument geweest van de scholen die zelf al meer vertrouwd waren met dergelijke projecten (vooral basisscholen) en nu bleek dat vooral leerkrachten in het voortgezet onderwijs dat ook zo hadden ervaren.

Een moeilijkheid van niet alleen maar praktische aard was wel dat door sommige leerkrachten de vrees werd geuit dat dergelijke projecten wel eens ten koste zouden kunnen gaan van de 'gewone' lessen. Het was een leuk extraatje, maar het mocht niet teveel tijd kosten. Juist een dergelijk bezwaar was voor de groep 'Weer en klimaat' de reden om uit te gaan van bestaande onderwerpen uit de brugklasmethoden.

Maar ook dan blijft de vraag bestaan naar de positie van dit soort projecten in het totale lesprogramma. Het eigenlijke, of uiteindelijke, doel was immers het op brede schaal ingang doen vinden van meer verschillende didactische werkvormen in basis- en voortgezet onderwijs. De projecten vervullen daarin een 'kennismakingsfunctie', en voldoen in dat opzicht goed. Maar de vraag was en is hoe te voorkomen dat het nu gemaakte materiaal een weliswaar positieve, maar geïsoleerde rol vervult op de scholen. Om te kunnen spreken van een werkelijk verbeterde aansluiting op het gebied van het gebruik van werkvormen moeten veel scholen, veel leerkrachten, veel lessen bereikt worden. En hier stuiten we in Zaanstad op de grenzen van de 'breedte-strategie': het blijkt uiterst moeilijk in een grootschalig project met per school maar één of enkele mensen die de faciliteiten krijgen om dingen te ontwikkelen, daadwerkelijk en vooral blijvende veranderingen in het klaslokaal te bereiken.

Wat bereikt moet worden zijn attitudeveranderingen en uitbreiding in vaardigheden, en dat zijn dingen die zich niet laten dicteren. We willen met behulp van de projecten de motivatie van individuele leerkrachten verhogen om andere didactische werkvormen te gaan gebruiken. Maar de motivatie is slechts één voorwaarde (hoewel een zeer belangrijke) die vervuld moet worden willen we het uiteindelijke doel bereiken.

Het vervolg van het BOVO-project

Op dit moment zijn we bezig ideeën te ontwikkelen over hoe het in gang gezette proces vastgehouden en verder uitgewerkt en verspreid kan

worden, ook na afloop van het BOVO-project. Een paar van die — nog voorlopige — ideeën geven we tot slot hieronder weer. We willen een verdere ondersteuning bieden aan de schoolgebonden veranderingen door:

- een discussieronde te (laten) houden op scholen over de achterliggende doelstellingen van de projecten didactische werkvormen en over de mogelijkheden en beperkingen van afzonderlijke scholen om zich verder in de richting van die doelstellingen te ontwikkelen;
- bijscholingscursussen te geven over didactische werkvormen
- waar mogelijk de schoolbegeleiders van de regionale schoolbegeleidingsdienst in te schakelen bij de begeleiding van de uitvoering van de projecten op de basisscholen en de inpassing in schoolwerkplanactiviteiten;
- nieuw materiaal te maken, zowel in de vorm van een nieuw (vanuit het BO tot in de brugklas doorlopend) project, als in de vorm van 'bewerkingen' van bestaande leerinhouden (korte lessenseries die in samenwerking met leerkrachten op scholen in een ander didactisch jasje worden gestoken).

We hebben niet de illusie dat dit voldoende zal zijn voor het in zodanige mate bereiken van de 'achterban' dat er echt op grote schaal en structureel gewerkt wordt aan veranderingen. En dat geldt dan niet alleen voor veranderingen in het gebruik van didactische werkvormen, maar ook voor (hier niet nader beschreven) doelstellingen die we hebben op het gebied van de beoordelingen, studiebegeleiding en leerlingbegeleiding. Een vierjarig project is, in de vorm waarin nu wordt gewerkt met veel scholen tegelijk, daarvoor ook te kort. Het grote belang van het BOVO-project Zaanstad voor het openbaar onderwijs ligt ons ziens vooral in het feit dat er veel betere en gestructureerde contacten tussen de scholen voor basis- en voortgezet onderwijs zijn ontstaan. Hoewel er (nog) geen spectaculaire vernieuwingen plaatsgevonden hebben is de waarde vooral dat het openbaar onderwijs in Zaanstad meer samenhang krijgt en met een gezamenlijke ontwikkeling gestart is.

Wanneer zowel de contacten als de ontwikkelingen ook na beëindiging van het project kunnen worden voortgezet, dan is al heel wat bereikt.